

**СЕМАНТИКА СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ІМЕННИКОВИХ
ЕМОТИВНИХ ДЕРИВАТИВ ІЗ НАПІВПРЕФІКСОМ HAUPT-**

Стаття продовжує цикл публікацій автора з питання впливу семантики експресивно-оцінних напівафіксів на твірну основу. На цьому тлі аналізується семантика сучасних німецькомовних іменникових емотивних дериватів із напівпрефіксом Haupt-.

Ключові слова: *семантика, напівпрефікс, твірна основа, дериват.*

The article is the sequential of the author's series of publications with question influence semantics of expressive-valuation semi-affixes for the word-building base. That's why you can make analysis the semantics of modern German emotive derivatives with the semi-prefix Haupt-.

Key words: *semantics, semi-prefix, word-building base, derivate.*

На нинішньому етапі розвитку лінгвістики особливої популярності та ваги набувають дослідження з семантики мовних одиниць [6], оскільки саме вони є носієм національно-культурної інформації, яка вказує на світогляд певного етносу, що витворив їх для позначення відомих йому реалій, сховищем накопиченого впродовж історії його існування досвіду і знання про навколишній світ [8, с. 3].

Проблема лексичної семантики, як відомо, продовжує залишатись дискусійною, неоднозначною, хоч їй присвячено чимало наукових праць, у яких розглянуто зміст і план вираження слова (О.І. Смирницький, М.В. Панов та ін.), семантику і мотивацію (Д.М. Шмельов, М.М. Шанський та ін.), багатозначність і полісемію (Б.М. Задорожний, Й. Шарнхорст, Е. Шнейдер та ін.), номінацію і словотвір (С.І. Алаторцева, А. Новоселова та ін.), парадигматичні й синтагматичні зв'язки (Л.Г. Яцкевич, Н.В. Вишивана та ін.), когнітивно-ономасіологічні структури споріднених слів (І.І. Ковалик, О. Донцова та ін.), семантичні особливості субстантивних трикомпонентів (В. Флейшер, В. Генцен, Л. Ортнер та ін.) тощо. Серед ілюстрованих проблем найменш дослідженими на теренах німецької мови залишаються семантичні особливості тих прошарків лексики, у творенні якої беруть участь напівафікси з експресивно-оцінним (іноді з підсилювальним) значенням. Все це свідчить про актуальність вибору теми заявленої у назві статті.

Метою студіювання є дослідження семантики сучасних німецькомовних іменникових емотивних дериватів із напівпрефіксом *Haupt-*.

Зупинімося коротко на дефініції “напівафікс”, поява якої в лінгвістиці (1947) пов'язана з іменем радянського вченого І.М. Ошаніним, який застосував вперше даний термін щодо словотвірних засобів китайської мови. У німецькій зарубіжній германістиці аналізований термін спробувала обґрунтувати М.Д. Степанова [10, с. 78].

Генетично походження лексеми є комбінованим утворенням на латино-російському ґрунті: лат. *affixum* “прикріпляти” + рос. *полу-* “напів-“, що загалом має значення “напівприкріплений”. Формально йдеться про “міцність” зв'язку між словотвірними елементами в межах 3 семантичних схем узагальненого типу: 1) *Hpref.* + *Wbs* → *Abl.*; 2) *Wbs* + *Hsuf.* → *Abl.*; 3) *Hpref.* + *Wbs* + *Hsuf.* → *Abl.*, де *Hpref.* – напівпрефікс, *Wbs* – словотвірна основа, *Abl.* – похідне слово чи дериват.

М.Д. Степанова вживає термін “напівафікс”, як правило, в значенні семантичного переосмислення різного ступеня: від вихідного (позитивного) до мутаційного (нового), котре зумовлене сполучуваністю твірної основи та напівафікса. Під *напівафіксом* мовознавець розуміє слово, “яке, не зникаючи абсолютно з ужитку, зустрічається часто в словоскладанні, змінюючи при цьому почасти або повністю своє значення і виконуючи

фактично роль афіксів” [10, с. 78]. Інакше кажучи, один із серійних компонентів композита, перебуваючи в сильній позиції – ініціальній чи фінальній – зазнає або транспозиції, або модифікації, або мутації. При цьому власні семантичні зрушення позиційно сильного компонента, взаємодіючи з семантикою твірної основи, детермінують появу словотвірного значення, яке можна охарактеризувати як своєрідний креативний продукт дво- та трирівневого гатунку. Дворівневий гатунок передбачає утворення слів за 1 та 2 ілюстрованими схемами; трирівневий – за 3 схемою відповідно.

До основних критеріїв розмежування напівафікса та компонентів складного слова належать: 1) *формальна* тотожність напівафікса і основи як самостійно функціонуючого слова; 2) *етимологічний* зв'язок напівафікса з основою самостійно функціонуючого слова; 3) продуктивна чи не досить продуктивна *серійність*, тобто напівафікс вживається не в поодиноких словах, а в декількох (часто в багатьох) словах; 4) *семантична* схожість напівафікса з самостійно функціонуючим словом [11, с. 153].

Прикметним є те, що М.Д. Степанова вбачає у напівафіксах стилістичне забарвлення, образність і кваліфікує деякі з них як експресивну лексику. Принагідно зазначимо, що експресивна лексика об'єднує, з одного боку, слова, що виражають своїм лексичним значенням різні почуття, емоції, настрої або виступають як засіб емоційної оцінки явищ дійсності, з іншого боку – слова, емоційне забарвлення яких досягається використанням певних словотвірних засобів, передусім, демінутивних суфіксів. Слушною є думка К.Г. Городенської, М.В. Кравченко щодо емоційної інформації, яку несуть у собі оцінні іменники, оскільки така інформація “найчастіше важливіша за інформацію понятійну, раціональну, тому в деяких випадках там, де використані форми з емоційно-забарвленими суфіксами, їх заміна нейтральними лексемами просто неможлива” [4, с. 126]. За допомогою “матеріалізованої” емоційної інформації у вигляді, приміром, експресивної чи емоційної, емотивної чи емоційно-оцінної, емоційно-образної чи емоційно-стилістичної лексики можна почасти долучитися до емоційного досвіду етносу, виявити його емоційну стійкість, установити схильність до агресії чи миролюбності, толерантності, виокремити емоційні стереотипи, ціннісні пріоритети, моральні імперативи тощо.

Згідно з М.Д. Степановою, німецькі іменники з напівпрефіксами, як результат творчої мовної діяльності письменника, не входять до основного словникового фонду мови, тоді як іменники із напівсуфіксами суттєво збагачують і поповнюють останній [10, с. 153, 157-158]. Підтвердженням цієї думки може бути корпус нашої вибірки: серед 267 композитів із напівпрефіксом *Haupt-* зафіксовано лише 4 емотивні лексеми, що становить близько 1,5% загального масиву вибірки, наприклад: *der Hauptanführer* (розм.) “ватажок; верховод”, *der -kerl* (розм.) “молодець, молодчина”, *der -macher* (розм.) “застрільник, верховод”, *der -narr* “великий дурень (дурний)” [3, с. 602-604].

Існує також інший підхід до тлумачення напівафіксів, представники якого пов'язують розглядуване словотвірне явище із кількісною словотвірною парадигмою: напівафікс – це “формант, який дав 100-200 похідних і має досить чітке словотвірне значення, але часто зберігає своє лексичне значення, тому він може вживатися самостійно (на відміну від суфікса)” [1, с. 10-11]. Як бачимо, напівафікс розуміють як активний словотвірний каузатор, носій власної семантики. Короткий дефініційний екскурс свідчить про наявність низки окремих підходів до визначення напівафікса як об'єкта дослідження. Важливим є той факт, що напівафікс, перебуваючи на межі лексичного й граматичного значень, не є їх взаємодією чи зближенням. Онтологічно він є новою словотвірною категорією, виникнення якої було зумовлене фізичним часом, мовними й позамовними чинниками.

Фізичний час керує будь-якими процесами, у тому числі й словотвірними. Будучи цільовою “програмою”, фізичний час окреслює не лише початок і кінець словотвірного процесу, але й специфіку його перебігу: тривалість, інтенсивність, швидкість, продуктивність, гальмування, затухання тощо. Цікаво, що не тільки у кожного слова, але й

у кожного з його компонентів свій час. Водночас час компонента залежить від тривалості часу життя його складників і т.ін.. У цьому контексті складники слова живуть у різному часі, кожний у своєму, хоча і підпорядковуються загальному часові того слова, яке вони складають. Формально можна констатувати наявність таких форм часу в слові: *ментальний; духовний; емоційний (психологічний); культурно-історичний час* тощо. Проілюстровані форми часу співвідносяться з рухливим часом, який суттєво відрізняється від форми жорсткого фізичного часу: у нього не має свободи вибору; він невблаганно й послідовно має виконувати всі “пункти програми” розвитку й скеровувати життя кожного слова. Погоджуємося з тими дослідниками, які вважають, що з усіх темпоральних складових головну роль у регулятивній функції відіграє саме *головний час* предмета (у нашому випадку слова), в якому він живе, його *особистісний та час його складових елементів*. При цьому наголошують на екзистенції одного виду часу в іншому [12, с. 65]. Очевидно, програма слова, яке функціонує також в якості напівафіксу, має декілька варіантів його загального розвитку, мету еволюції та мінливості. Фізичний час, таким чином, потрібен у програмі як регулятор руху, темпоральний обмежувач процесу словотворення, своєрідний “стартер швидкості” протікання цього процесу. Він не просто пасивна ознака словотвірних процесів, а активний діяч, від якого певною мірою залежить життя окремого словотвірного засобу й слова в цілому [5, с. 10].

До *мовних* чинників можна віднести, передусім, тенденції у художньому мовленні, спричинені загальними змінами в історичному розвитку німецької мови та зрушеннями, що зумовлені специфікою конкретного літературно-стильового напрямку.

Позамовними чинниками треба визнати типи художньої свідомості й види мислення, становлення і зміни яких визрівали і продовжують визрівати в надрах культурно-історичного розвитку людства взагалі та національних особливостей прози зокрема [2, с. 7].

Лінгвістична література характеризується розмаїттям теоретичних тлумачень природи словотвірного значення. Традиційно виокремлюють три типи: 1) *транспозиційне*, тобто ономазіологічна ознака деривата пов'язана з категоріальним значенням мотивуючої частини; 2) *модифікаційне*, формально йдеться про нашарування лексичного значення твірної основи на семантику похідного; 3) *мутаційне*, при якому відбувається семантичне зрушення і дериват отримує нову категоріальну ознаку або нове значення лексико-граматичного розряду [6, с. 482-483]. Ми підтримуємо думку тих дослідників, які під лексичним значенням розуміють відображення реальної дійсності, а під *словотвірним значенням* – *спосіб відображення цієї дійсності* [13, с. 176-177]. Формально *словотвірне значення є результатом перетворення первинного буття у буття вторинне, оптимальним засобом естетичного вираження світорозуміння*.

Виходячи із двосторонніх мовних зв'язків аналізованих іменникових дериватів, розглянемо спочатку семантику структурного мотиватора чи напівпрефікса *Haupt-*, потім твірні слова чи лексичні мотиватори, і, нарешті, похідні емотивні слова.

До напівпрефікса *Haupt-* ставляться як до продуктивного, полісемічного словотвірного засобу, що вживається в 3 значеннях: 1) на позначення преференції; 2) на позначення ієрархічності виробничих відносин; 3) на позначення експресивно-оцінного ставлення мовця до осіб чоловічої статі (іноді інтенсивності) [9, с. 195-196]. Проте фактологічний матеріал показує, що напівпрефікс бере участь не тільки у творенні проілюстрованих значень, але й у творенні низки термінів, наприклад: юридичних *der Hauptangriff, die -anklage, der -anklagepunkt, der -ankläger, der -belastungszeuge, der -beweis, die -frage, der -gläubiger, die -intervention, die -klage, der -kläger, pl die -strafen* і т.ін.; військових *die -beobachtungsstelle, das -kampfheld, die -kampflinie, die -ladung, der -mann, die -meßstelle, das -quartier, die -reserve, die -richtung, die -schlußrichtung, der -stoß, die -stoßrichtung, das -verlesen, der -verteidigungsstreifen, die -waffe* і т.ін.; технічних *der -antrieb, die -bewegung, der -bremszylinder, die -kuppelung, das -lager, die -maschine, der -schlüssel, die -schlußmaschine* і т.ін., (залізниця) *die -station, die -strecke*; електротехнічних (залізничний

транспорт) der *-anschluß*, die *-bahn*, das *-gleis*, (електрика) die *-leitung*, der *-schalter*, die *-schalttafel*, die *-schaltung*, der *-strom*; лінгвістичних (фонетика) der *Hauptakzent*, die *-betonung*, der *-laut*, der *-ton*, (граматика) der *-satz*, pl die *-tempora*, das *-wort*; морських die *-fahrt*, der *-hafen*, der *-kurs*, der *-liegehafen*, der *-mast*, das *-schiff*, das *-segel*; наукових das *-isotop*, der *-nenner*, der *-planet*, das *-produkt*, der *-satz*, die *-strahlung*; мистецтвознавських (театр) der *-darsteller*, die *-darstellerin*, (література) die *-fabel*, die *-wörtersucht*, (кіно) der *-titel*, (музика) der *-ton*; економічних das *-buch*, der *-exportartikel*, der *-lieferant*, das *-produkt*; термінів технічної комунікації der *-anschluß*, die *-zeit*; медичних die *-binde*, das *-übel*; гідрологічних der *-deich*, der *-lauf*; карточна гра die *-karte*, der *-trumpf*; будівельних die *-mauer*, das *-schiff*; біологічних die *-schlagader*, der *-trieb*; географічних die *-karte*; оптика die *-ebene*; сільськогосподарських das *-getreidegebiet*; гірничих der *-schacht*; поліграфічних der *-titel*; спортивних der *-schiedsrichter* та композитів, які, крім прямого значення, мають переносне позитивне значення стосовно (а) людини, її соціального статусу der *Haupthahn*, der *-herold*, ступеня психічної рівноваги die *Hauptlast*, цілеспрямованої інтенсивної мобілізації внутрішніх сил на що-небудь der *Hauptstoß*, кар'єри, поля діяльності der *Hauptweg*; (б) речей, які відіграють домінуючу (позитивну) роль у чому-небудь, наприклад, принади уваги der *Hauptanziehungspunkt*, початку чогось die *Hauptquelle* чи переваги над чимось der *Haupttrumpf* [3, с. 602-604].

Німецька лінгвістична думка, на відміну від зазначеного вище, акцентує увагу на лексичному значенні даного напівпрефікса та його граматичних категоріях, зокрема категоріях роду (ч.р.; ж.р.; с.р.), числа (одн.), означеності (означений артикль), ступеня порівняння (позитив / суперлатив): der, die, das führende, größte, umfassendste, wichtigste ... [14, с.466]. Не важно помітити, що ілюстрований ряд семем залишається відкритим, їх лексична семантика вказує на волюнтативний напрямок руху кого-, чого-небудь, інтенсивність просторових параметрів: довжина, ширина, висота / обсягу / вагомості, цінностей. Стосовно твірної основи, то її лексичні значення диференційовано за маскулінним принципом живої істоти, зовнішні властивості чи ознаки якої впадають у вічі, наприклад: **der** *-anführer* – *jmd., der eine Gruppe, Bande o.Ä. anführt, leitet, befehligt* “керівник, ватажок; призвідник; застрільник”; **der** *-kerl* – **1** *Mensch, Mann, Bursche, Junge* “людина, чоловік, парубок, хлопець, хлопчик; юнак; парубок”; **2** *sympathischer Mensch* “симпатична людина”; **3** *<abwertend für> Mensch, Mann, Bursche, Junge* (зневажливо про) “людина, чоловік, парубок, хлопець, хлопчик; юнак; парубок”; **der** *-macher* **1** *Anstifter, Leiter, Drahtzieher* “призвідник; підбурювач; керівник, завідуючий; волочильник (робочий)”; **2** *tatkräftiger, durchsetzungsfähiger Mensch* “енергійна, пробивна людина”; **der** *-narr* **1** *Tor, sonderlicher, einfältiger Mensch, Tölpel* “дурень, дивак, простак, вайло”; **2** *Spaßmacher, lustige Person* “жартівник, жартун” [14, с. 78, 547, 630, 681]. Хоча більшість із даних твірних основ (3 випадки) є полісемічними, їх словотвірні значення в цілому омонімічні. При цьому семантика дериватів може відображати як увесь арсенал лексичних значень твірної основи, наприклад: der *Hauptanführer* (розм.) “ватажок; верховод”, так і окремі лексико-семантичні варіанти (розмовний стиль), наприклад: der *Hauptkerl* “молодець, молодчина”, der *-macher* “верховод”, der *-narr* “великий дурень”. Експресивно-оцінне й підсилювальне значення наведених вище дериватів виникає під впливом нейтрального значення напівпрефікса *Haupt-*, який можна охарактеризувати як напівпрефікс-оператор позитивної оцінки. Будь-які зміни лексичної семантики, зазначає О.Б. Нікіфірова, зумовлені комунікативно-прагматичними чинниками мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини. Розрізняють актуалізацію одних сем і нейтралізацію інших, зміну їхнього рангового статусу, вбачаючи у цьому прояв дії когнітивно-семасіологічного механізму. Варіювання й динаміка сем, розмірковує вчений, притаманна лексичній семантиці онтологічно. Без цієї властивості слово не могло б розвиватися, не відображало б тих понятійних змін і уявлень, які постійно відбуваються у перебігу людської когнітивної діяльності. Більш того, пластичність, рухливість семантичної структури слова дозволяють йому адекватно реагувати на зміни в свідомості людини і

задовольняти відповідні запити лінгвоспільноти [7, с. 7]. Звернення до такого способу розгляду семантики іменникових дериватів із напівпрефіксом *Haupt-* передбачає вивчення процесу їхнього “реального життя”, яке складається по суті з безперервного перетину з процесами “життєдіяльності” інших слів. Йдеться про вживання лексем у певному контексті, художньому тексті чи дискурсі, що, безперечно, може бути перспективою подальших наукових розвідок.

Підсумовуючи, доречно, напевно, зазначити той факт, що в межах словотвірного значення між семантикою дериваційної і твірної основи простежуємо 3 основні тенденції: 1) так звана адсорбція (від лат. *ad* “до, в, при” + *sorbeo* “поглинати; усмоктувати”): похідна основа адсорбує всі лексичні значення твірної, але має образний семантичний відтінок (*der Hauptanführer*); 2) виборча елімінація (від лат. *ēlimīno* “виносити за поріг; видаляти”): похідна основа засвоює не весь семний набір твірної, а лише виборчі семи чи семеми (*der Hauptmacher*, *der -narr*); 3) інновація (від лат. *innōvātio* “оновлення, зміна”): похідна основа може засвоїти всі лексичні значення твірної, але має інше якісне (узагальнене позитивне) значення (*der Hauptkerl*).

Напівпрефікс *Haupt* – це словотвірний засіб, семантика якого вказує на інтерпретаційно-оцінне осмислення ознаки твірної основи; носій 2 словотвірних категорій 1) “особа за дією” (*der Hauptanführer*, *der -macher*) та 2) “особа за якістю результату дії” (*der Hauptkerl*, *der -narr*); оцінний оператор ономасіологічної бази дериватів, який деталізує їхню семантику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бартков Б.И. Английские суффиксоиды, полусуффиксы, суффиксы и словарь 100 словообразовательных формантов современного английского языка (научный стиль и литературная норма) / Б.И. Бартков // Аффиксоиды, полуаффиксы и аффиксы в научном стиле. – Владивосток, 1980. – С. 3–62.
2. Белехова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Л.І. Белехова. – К., 2002. – 34 с.
3. Большой немецко-русский словарь: в 2-х т. / [сост. Лепинг Е.И., Страхова Н.П., Филичёва Н.И. и др.]; под ред. О.И. Москальской. – М.: РЯ, 1980–. – Т. 1: А – К. – 1980. – 760 с.
4. Городенська К.Г. Словотвірна структура слова / К.Г. Городенська, М.В. Кравченко. – К.: Наукова думка, 1981. – 200 с.
5. Мамонова Ю.А. Имя *время* и имя *čas* в аспекте теории концептов (на материале русского и чешского языков): автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка” / Ю.А. Мамонова. – Пермь, 2006. – 19 с.
6. Матеріали V Міжнар. наук.-прак. конф., [“Мови і світ: дослідження та викладання”], (Кіровоград, 24–25 березня 2011 р.) // Наукові записки. – 2011. – Вип. 95 (2). – 580 с. – (Серія: Філологічні науки (мовознавство)).
7. Никифорова Е.Б. Семантическая эволюция лексической системы русского языка: тенденции, векторы, механизмы: автореф. дис. на соискание учён. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык” / Е.Б. Никифорова. – Волгоград, 2008. – 48 с.
8. Романова Н.В. Значеннєвий обсяг просторових лексем та їх функціонування в системі німецької мови: діахронічний аспект / Н.В. Романова. – Херсон: ХГТ, 2007. – 216 с.
9. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / [Зуев А.Н., Молчанова И.Д., Мурясов Р.З. и др.]; под ред. М.Д. Степановой. – М.: РЯ, 1979. – 536 с.
10. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка / М.Д. Степанова. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1953. – 376 с.
11. Степанова М.Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке: учеб. пособ. / М.Д. Степанова, В. Фляйшер. – М.: ВШ, 1984. – 264 с.
12. Стрельников А.И. Беседы о неизвестном. Контакты с Высшим Космическим Разумом / А.И. Стрельников, Л.Л. Стрельникова. – М.: Амрита-Русь, 2005. – 256 с. – (За гранью непознанного).

13. Щигло Л.В. Реалізація словотвірного значення у дієслівних субстантивах з категоріальним значенням активного руху (на матеріалі сучасної німецької мови) / Л.В. Щигло // Вісник СумДУ. – 2007. – № 1, Т. 1. – С. 173–177. – (Серія: Філологія).
14. Wörterbuch der deutschen Sprache / [Hg. u. neu bear. von R. Wahrig-Burfeind]. – München: dtv, 2007. – 1152 S.